METNİN ETRAFINDAN METNE ULAŞMA: "ETRAFLI OKUMA"

Osman Aslan

"Peritekst" ve "peritekstual okuma" kavramları son yıllarda özellikle uluslararası çalışmalarda kendilerine oldukça fazla yer bulmuştur. Ulusal literatürde ise son birkaç yıldır bu kavramlar hakkında çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Türkçemize geçen yabancı kökenli kelimelerin Türkçe karşılıklarının tespit edilmesi oldukça önemlidir. Bunun yanında kelimenin yaygınlaşmasından sonra Türkçeleştirme çalışmalarının toplumsal anlamda karşılık bulması güçleşmektedir. Örneğin; "petrol" kelimesinin yerine "yer yağı", "first lady" yerine "başbayan", "smoothie" yerine "karsanbaç" sözcüklerinin Türk Dil Kurumu sözlüğünde Türkçe olarak yer almasına karşın toplum tarafından karşılık bulmaması, yabancı kökenli sözcüklerin yaygınlaşması ve Türkçe karşılıklarının tespit edilmesinde geç kalınması ile ilişkilendirilebilir. Bu yüzden ulusal literatüre yeni girmeye başlayan bu ifadenin yaygınlaşmadan önce Türkçede yaygın kullanılan sözcüklerle ifade edilmesi oldukça önemlidir. Bu yazı ile birlikte "peritekstual okuma" kavramının Türkçe karşılığının ne olabileceği tartışılacaktır. "Peritekstual okuma" kavramına karşılık gelebilecek doğru sözcüğün tespit edilmesi için "peritekst" kavramının açıklanması gerekmektedir.

Kitapları oluşturan ana unsur metinlerdir. Ancak kitaplar yalnızca metinlerden oluşmaz, etrafında metinle doğrudan ilişkili unsurları da içerisinde barındırır. Bu unsurlar metnin içeriğine ilişkin bilgiler barındırır. Bunun yanında okur kitabı satın alıp almama ya da kitabı okuyup okumama kararını da metnin etrafında bulunan bu unsurlar belirler. Literatür incelendiğinde metin dışı bu unsurların Genette'nin metinsel aşkınlık taksonomisinde "paratekstuality" olarak ifade edildiği görülmektedir (Scolari, 2014: 2382-2405). 'Paratekstu-

ality', metinle doğrudan ilişkili olan ve metinle fiziksel olarak aynı ortamda bulunabildiği gibi metin dışında da bulunan unsurları içerir. Metin ile fiziksel olarak aynı ortamda bulunan kapak, kitap adı, yazar bilgileri, resimler gibi unsurlar metnin "peritekst"lerini oluştururken, metin dışında bulunan ama metin ile doğrudan ilişkili olan kitaba ilişkin yazar görüşleri, röportajlar, metin eleştirileri gibi unsurlar "epitekst"leri oluşturur. Bu açıklamalardan yola çıkıldığında "paratekst=peritekst+epitekst'tir.

"Peritekst" kavramının kökenine inildiğinde "peri" ve "text" sözcüklerinden oluştuğu görülmektedir. "Peri" kelimesi Antik Yunan'da "yaklaşık etrafında", "çevresinde", "çevre", "çevresel aygıtlar", "yakın' gibi anlamları ifade ederken (WIKTIONARY, 2020), "text" ise, "metin" anlamına karşılık gelmektedir. Bu açıklamalardan yola çıkıldığında "peritekst"in kelime karşılığının "metnin etrafında, çevresinde"olduğu söylenebilir. Zaten alan yazında yapılan bilimsel çalışmalara bakıldığında da bu şekilde anlaşılması gerektiği görülmektedir (Fiadotau, 2015: 85-97; Hussey, 2019: 178; Sivashankar vd., 2019: 1-22).

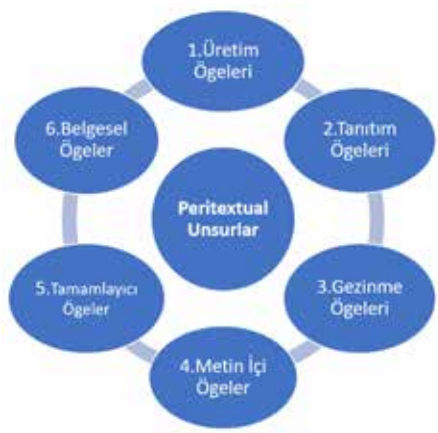

"Peritekst"ler metin ile birlikte kitapta yer alan ve metnin dışındaki her şeydir. Diğer bir deyişle bir kitapta yer alan ve metin dışında bulunan tüm unsurlar o kitabın "peritekstual" ögeleridir. Gros ve Latham (2017: 116-123), "peritekstual okuryazarlık" çerçevesinin bir parçası olarak bu ögeleri altı başlıkta toplamıştır. Bunlar; üretim, tanıtım, gezinme, metin içi, tamamlayıcı ve belgesel unsurlardır.

Üretim ögeleri, metni tanımlamaya yarayan ve metnin oluşturulmasına yardımcı olan unsurlardır. Tanıtım ögeleri, metin ile okur arasında arayüz oluşturan "peritekst" ögelerdir. Tanıtım ögeleri, kitabı cazip hâle getirerek pazarlanmasına yardımcı olur. Gezinme ögeleri, metnin nasıl düzenlendiğine ve içeriğin nasıl bulunabileceğine ilişkin okuyucuya yardımcı olan unsurlardır. Metin içi ögeler okuyucu tarafından, kitabın yazarının metne ilişkin vizonuna veya yazma niyetine, metin ile ilişkisine, metni oluşturma amacına dair öngörü oluşturmasına yardımcı olur. Metnin daha iyi anlaşılmasını ve kalıcı olmasını sağlayan ögelerdir. Belgesel unsurlar, okuyucuyu işin yapımında kullanılan veya işin içeriğini destekleyen/genişleten haricî çalışmalara götürür. Bu unsurlar metinde ifade edilen bilgilerin gerçekliğini, bilimselliğini ya da

Sıra	Peritekst Ögesi	Örnekler
1	Üretim Ögeleri	Başlık, yazar, çizer, yayımcı, telif hakkı, basım sayısı.
2	Tanıtım Ögeleri	Kapaklar, toz ceketi, biyografi, ciro, yazar ödülleri, yazarın diğer eserleri.
3	Gezinme Ögeleri	İçindekiler, bölümler, sayfa numaraları, dizinler.
4	Metin İçi Ögeler	Başyazı (başka bir yazarın girişi), ön söz, son söz, ithaf, teşekkür.
5	Tamamlayıcı Ögeler	Resimler, çizimler, haritalar, tablolar, fotoğraflar, sözlükler ve kronoloji.
6	Belgesel Ögeler	Kaynak notları, referanslar, kaynakçalar, önerilen okumalar.

bilginin ana kaynağını ortaya çıkarır.

"Peritekstual okuma", metni okumaya başlamadan önce metinle fiziksel olarak aynı ortamda bulunan ögelerin incelenmesini içerir. Ancak bu inceleme yapılırken, metnin içeriğinin tahmin edilmesine yönelik eleştirel ve yaratıcı bir bakış açısı geliştirmek oldukça önemlidir. "Peritekstual okuma", bireysel olarak yapılabileceği gibi öğretmen kontrolünde grup, sınıf veya kalabalık kişilerce tartışılıp, yorumlama ve değerlendirme yapılarak da gerçekleşebilir (Aslan, 2022: 27).

Yukarıda ifade edildiği gibi "peritekst" sözcüğünün kelime karşılığının "metnin çevresi" olduğu düşünüldüğünde, "peritekstual okuma" için 'metnin çevresini okuma' ifadesinin kullanılabileceği akla gelmektedir. Ancak bu ifade, "peritekstual" okumayı metnin dışına iten, "peritekst"lerin ana unsurla (metin) ilişkisini ortadan kaldırmaktadır. Yani, metnin çevresini okuma olarak ifade edilirse, okuma işinin "peritekst"lerle sınırlandırıldığı gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır. Böylece, "peritesktual okuma" metnin okunmadan sadece metnin etrafını okuma olarak anlaşılabilir. Bu durumda da "peritekstual okuma"nın tam karşılığı olmayacaktır.

Metnin merkezde olduğunu ifade ederek, metin ile birlikte etrafının da okunduğunu belirtmek için "çevresel okuma" ifadesi "peritekstual okuma"ya karşılık olabilir. Bu ifade okuma ile ilgili araştıran, çalışma yapan, ürün ortaya koyan kişiler tarafından tam olarak doğru anlaşılabilir. Ancak, toplumsal anlamda ve çevresel okuma karşılığının "doğal çevre" ile karıştırılabileceği, insanın merkezde olduğu ve onun etrafında bulunan toplumsal, sosyal, doğal, ekonomik vb. çevrenin okunması olarak algılanma ihtimali oldukça yüksektir. Zaten "çevresel" sözcüğünün Türk Dil Kurumu sözlüğündeki anlamının "çevre ile ilgili" olduğu da belirtilmektedir (Türk Dil Kurumu Sözlükleri-1a, 2022).

Yukarıdaki açıklamalara bakıldığında "peritekstual okuma"yı ifade ederken "çevre" sözcüğünü kullanmanın farklı anlamlara yol açacağı açıktır. Bunun yerine, her ne kadar Arapça kökenli de olsa "çevre" sözcüğü ile aynı anlama gelen ve Türk Dil Kurumu sözlüğünde yer alan "etraf" kelimesinin kullanılması daha uygun olacaktır. Türkçe sözlükte "etraf" kelimesinin karşılığı "yanlar, taraflar, çevre" olarak belirtilmiştir (Türk Dil Kurumu Sözlükleri-1b, 2022). Bu yüzden "peritekstual okuma" yapılırken metnin yanları, çevresi, diğer tarafları da okunmaktadır. Ancak burada "etraf okuma" şeklinde ifade edildiğinde yine 'metnin çevresini okuma' gibi metinden bağımsız bir okuma yapıldığı anlaşılabilir.

Tüm bu açıklamalar doğrultusunda kelimenin kökenine, anlamına, literatürdeki uygulamasına bakıldığında "peritekstual okuma"yı en kapsamlı karşılayacak ifadenin "etraflı okuma" terimi olduğu açıktır. Türkçe sözlükte "etraflı" kelimesinin karşılığı "ayrıntılı, eksiksiz, kapsayıcı" olarak ifade edilmektedir (Türk Dil Kurumu Sözlükleri-1c, 2022). Kelimenin bu anlamıyla birlikte ele alındığında "etraflı okuma" teriminin, metnin etrafı ile birlikte ayrıntılı, eksiksiz ve kapsayıcı bir biçimde okunmasını gerektireceği anlaşılacaktır. Aynı şekilde toplumsal anlamda da oldukça yaygın kullanılan "etraf" kelimesinin okuma ile ilişkilendirilerek "etraflı okuma" şeklinde ifade edilmesi daha anlaşılır ve kolay kabul edilebilir olacaktır.

Burada yabancı bir kelime içeren "peritekstual okuma" terimi Türkçeleştirilirken Arapça kökenli bir sözcükle karşılanması eleştirilebilir. Ancak sözcükler yaygınlaşıp toplumsal kabul gördükten sonra değiştirilmesi, terk edilmesi oldukça güçtür. Bu yüzden kabul görmüş sözcükler de artık Türkçe sözlüğe girmiş ve karşılık bulmuştur. Tıpkı yüzyıllar içinde dilimize yerleşerek yaygınlaşan "etraf" sözcüğü gibi.

Kaynaklar

Aslan, Osman, "Peritekstual Okumanın İlkokul Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Becerilerine, Okuma Motivasyon ve Tutumlarına Etkisi", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2022.

Fiadotau, Mikhail, "Paratext and Meaning-Making in Indie Games", *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology; Bucharest,* 6 (1), Bükreş, Romanya 2015, s. 85-97.

Gross, Melissa, Latham, Don, "The peritextual literacy framework: Using the functions of peritext to support critical thinking", *Library & Information Science Research,* 39 (2), Oklohoma, ABD 2017, s. 116-123.

Hussey, Sandra, "Literacy engagement through peritextual analysis", edited by S. Witte, D. Latham, and M. Gross, *The Journal of Academic Librarianship*, 45(5), Ohio, ABD 2017, s. 178.

Scolari, A. Carlos, "Don Quixote of La Mancha: Transmedia storytelling in the grey zone", *International Journal of Communication*, 8, Güney Kaliforniya 2014, s. 2382-2405.

Sivashankar, Nithya, Jackson, Sarah, Degener, Rebekah May, "Centering the Margins: Investigating Relationships, Power, and Culture Through Critical Peritextual Analysis", *Children's Literature in Education,* 50 (4), Exeter, İngiltere 2019, s. 1-22.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü-1a, "Çevresel", https://sozluk.gov.tr/, 2022, Erişim Tarihi: 13.12.2022.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü-1b, "Etraf", https://sozluk.gov.tr/, 2022, Erişim Tarihi: 13.12.2022.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü-1c, "Etraflı", https://sozluk.gov.tr/, 2022, Erişim Tarihi: 13.12.2022.

WIKTIONARY, "Peri", https://en.wiktionary.org/wiki/peri-#English, 2022, Erişim Tarihi: 13.12.2022